

QARAQALPAQ FOLKLORINDA NEKRONIMLIK AŊIZLAR

Muratbaeva Shaxnoza

QMU-magistranti

Annotaciya: *Ushbu maqolada nekronimlik rivoyatlarning folkloristika ilimida oʻrganilish masalalari soʻz etilgan.*

Kalit: *Janr, nikronim, folklor, rivoyat, toponomika*

Abstract: *This article discusses the issues of studying nikronym narratives in the science of folklore studies*

Key words: *Genre, plot, nikronym, toponomy, legend*

Qaraqalpaq toponimikalik aʊnzlariniʊn bir bʊlegin xaliquaʊgı muqaddes karamatlı jerler, mazarlar, maqbaralar, aʊwliye hām qoyimshılıqlar haqqındaʊgı qızıqlı tariyxıy aqıyalar iyeleydi. Bular ilimde soʊngı waqıtlardan berli jaʊadan kirgen “nekronim” termini menen berilgen. Nekronimler aʊnzlarda belgili bir aymaqaʊgı qabir, mazar, aʊwliye, qoyimshılıq t.b lardıñ payda bolıwı, olardıñ kelip shıǵıw sebepleri turmıslıq faktler menen ashıp beriledi. Nekronimlik aʊnz turleri boyınsha shet el ilimpazlariniʊn miynetlerinde, sonday-aq, oʊzbek folkloristi U.Jumanazarov miynetlerinde qısqasha toqtap oʊtilgen.¹

Nekronim – grekshe nekros – “oʊli”, onoma “at, ism” mánilerin bildirip, mazarlar, aʊwliyeler, qoyimshılıqlardıñ ataması. Mısalı: Toqpaq ata, payǵambar qız, Shorsha, Sálmen iyshan qoyimshılıǵı hām t.b.²

Nekronim túsiniǵı folklortanıw iliminde endi ǵana úyrenilip atırǵan jaʊa tarawlardan biri. Qaraqalpaq folklorındaʊgı aʊnzlardıñ hāmmesi de tek qala, awıl, kól, dáryalardıñ kelip shıǵıwına baylanıslı emes, ayırım mazar, aʊwliyeler, muqaddes ziyaratlaw orınları boyınsha da aʊnzlar bar. Folklorımızda epikalıq dóretpeler arasında nekronimlik aʊnzlar úlken orındı iyeleydi. Sebebi, mámlketimizdiñ hárbir qala hām awıllarında aʊwliyeler, qoyimshılıqlar, mazarlar hām muqaddes ibadat orınları bar. “Ólini sıylamay, tiri bayımas”, - degenlerindey, bunday orınlardı shette, qarawsız qaldıra almaymız.

Respublikamızdıñ Xojeli qalasında jaylasqan Mizdaxqan kompleksinde jaylasqan Shamun Nabiy mazarı da tariyxıy orınlardan biri hām ol boyınsha xalıq arasında saqlanǵan aʊnz-ángimeler bar. Oǵan baylanıslı ayırım aʊnzlar Yu.V.Knorozov tárepinen ilimiy jaqtan analizlengen. Sonday-aq, D.Belasarovtıñ Xojeli tariyxı boyınsha miynetinde de bul orın haqqında bahalı maǵlıwmatlar beriledi. Mısalı:

“... Aʊnzlarǵa qaraǵanda mazarda tek Shamun Nabiydiñ denesi jerlengen. Onıñ wásiyatına bola, jerlew aldınan usı aʊwliye adamniʊn ayaqları kesip taslanǵan.... Shamun Nábiyge uzaq waqıt estelik salınbaǵanın aytadı. Bir kúni shamun Nábiy Allaquli xanniñ

¹ Жуманазоров У. Тарих, афсона ва дин. – Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 108-бет.

² Пахратдинов Қ. Ономастикалық терминлери сөзлиги. Нөкис, “Qaraqalpaqstan”. - Б.13

(1825-1842) túsine engen hám onıń húrmetine mazar salıwdı ótinish etken. Xan onıń bul tilegin orınlaǵan. Sol dáwirlerde, kóplegen ǵarrılardıń sózine qaraǵanda, Xiywa xanı tek Shamun Nábiyge emes, al xalıq arasında húrmetke iye bolǵan áwliye adamlarǵa da mazarlar saldırǵan.”³

Sonday-aq, qaraqalpaq folklorı kóp tomlıǵında xalıq awzınan jazıp alınǵan ańızlarda “Nur ata” ańızı da ushırasadı. Ańız tikkeley toponimikalıq orıńǵa baylanıslı. Iyshanlardıń aytıwı boyınsha Nur ata qoyımshılıǵı “nur ata etken jer” dep táriyplengen. Bul jerde “Qaraqalpaq qorımı” degen úlken mazar bolıp, onı kópshilik kelip zıyaratlaytuǵın bolǵan. Ańızdıń mazmunı tómendegishe:

“Nur Ata qádimgi kiyeli jer. Iyshan atalar “Qudaydıń nur ata otken jeri”, - deydi. Qaraqalpaq balası ázel-ázelden beri Nur ónirinde ıstıqawmet qıladı. Bul jerde «Qaraqalpaq qorımı» degen ulken mazarat bar. Qorım qorıp turılatuǵın orın. Bul jer kishi qábiristan. Usı zamanda jurt Turkistandı «Ekinshi Mákke» dep zıyarat qılsa, erte waqta Háziret Sultannıń ózi bul buyaqtı zıyarat qılǵan. Háziret Sultannan Turkistandaǵı shayıq ulamalar:

- Nur sizge neshik ulıq?»,- dep soradı, ol:

-Ol qaraqalpaq ushın ulıqdur. Qaraqalpaqtıń bazarı da Nur, qara mazarı da Nur, - depti.

Ol zamanda Nur Ata jerin “Nur” dep qısqa ǵana ataydı eken.

Qara mazar – baba mazar, babalar qorımı degen sóz. Qırdıń xalqı ullısın Yassıǵa, Háziret Sultañǵa aparıp qoysa, Nurdıń xalqı óz iygi, jaqsıların Nur Ataǵa qoyadı. Nur qábiristanına Nur Ata qoyılǵanınan keyin barıp, búyer taǵı da úlken áwliyege aylanǵan. ...”⁴

Moynaq rayonında jaylasqan “Toqmaq ata áwliyesi” haqqında da xalıq awzında jeterli dárejede ańızlıq mazmunǵa iye maǵlıwmatlar bar. Mısalı:

- Moynaqtaǵı Toqmaq atanıń kelip shıǵıwı haqqında W.Shálekenov xalıq awzınan alınǵan mınaday ańızlardı keltiredi: - Toqmaq atanı dáslepki tiykarlaǵan Dáwlet iyshan degen bolǵan. Ol Aq qalada jasaǵan... Dáwlet iyshan bir kúni tús kóredi. Ol túsinde káramatlı Toqmaq ata áwliye menen sóyleskende, ol Dáwlet iyshanǵa mınaday degen: “Meniń denemniń kúli seksewıl toǵaylarınıń ortasında jatır, eger mennen pátiya alǵıń kelse, meniń kúlimdi basqa bir qurǵaq biyiklik jerge alıp kelip qoysañ jaqsı bolar edi”.⁵

Ańızda kórsetiliwinshe, Toqmaq ata rası menen de karamatlı kisi bolǵan hám Dáwlet iyshan onıń wásiyatı menen onıń qábirin izleydi. Jeti kún dawamında izlep taba almay eń sońında bir orında adam skeletin tabadı. Tabılǵan súyekti Toqmaq ataga tiyisli dep onı biyiklikke alıp barıp jerleydi. Sol jerge úlken mazar salınadı. Solay etip, bul jer ulken mazarga aylanıp Dáwlet iyshannıń ózi de zıyaratlap turatuǵın bolǵan.

"Toqmaq ata áwliye" atınıń bulay atalawınıń sebebine keletuǵın bolsaq, diniy ańızlarǵa qaraǵanda ol jasaǵan dáwirinde shayırshılıǵı bar molla bolǵan. Ol kisi el ishinde júrip din qaǵıydaların taqmaq etip aytıp júrgen desedi. Sonlıqtan onı Toqmaq ata dep te ataǵan degen pikirler bar.

³ Беласаров Д. Хожели. Нөкис, «Қарақалпақстан», -2011, 24--б

⁴ Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық. 77-87 том. – Нөкис: “Илим”, 2014. 163-б

⁵ Абдимуратов К. Неге усылай аталған. - Нөкис, «Қарақалпақстан», -1965. 18-б

Nekronimlik aʼnizlar quramiga Qaraqalpaqstanniń arqa bóliminde jaylasqan “Qabaqlı ata áwliyesi” haqqında xalıq awzında ayılıp júrgen aʼnizlardı da keltirsek boladı. Kópshiliktiń aytıwı boyınsha Qabaqlı ata júdá káramatlı insan bolǵan. Onıń jasap ómir súriwi belgili klassik shayırımız Jiyen jıraw jasaǵan dáwirlerge tuwra keledi degen maǵlıwmat bar. Haqıyqatında da, Qabaqlı ata Jiyen jıraw menen zamanlas bolǵan hám oǵan kerek jerinde járdem de bergen eken. Ayırım kópti kórgen insalardıń aytıwı boyınsha ol hátteki Qızır baba menen de básekilesken desedi. Demek bul karamatli insanniń bulay atalıwınıń sebebi, ol hárdayım qabaǵına suw arqalap alıp júretuǵın bolǵan. Onıń qabaǵındaǵı suw qansha jumsasań da tawsılmaǵan. Jiyen jıraw óz xalqı menen posıp kóship kiyatırǵanda Qabaqlı ata qabaǵındaǵı suwınan berip olardıń ayırımlarınıń janın saqlap qalǵan.

Házirgi kúnde ol jasaǵan jerler úlken bir áwliye mazarǵa aylanǵan. Mazarda Qabaqlı atanıń úlken qabaǵı estelik sıpatında elege shekem qábiriniń qasında saqlanǵan. Ziyaratlaw ushın barǵan adamlar sol qabaqtı ziyaratlaydı eken.

PAYDALANILǵAN ÁDEBIYATLAR:

1. Аникин В.П. Художественное творчество в жанрах сказочной прозы: (К общей постановке проблемы). – Русский фольклор. М., –Л., 1972, т.13, –С. 6-19.
2. Азбелев С.Н. Отношение преданий, легенды и сказки к действительности // Славянский фольклор и историческая действительность. -М, 1965, С. 11-25; Гусев В.Е. Эстетика фольклора. -Л., 1967, С. 122-123; Соколова В.К. Русские исторические предания. -М. 1970, С. 249; Чистов К.В. Прозаические жанры в системе фольклора // Прозаические жанры в системе фольклора народов СССР. -Минск, 1997. -С. 23; Аникин В.П. Художественное творчество в жанрах сказочной прозы (к общ ей постановке проблемы) // Русский фольклор. XII. - М.: 1972, С. 6-11
3. История казахской литературы. В 3-х томах. Том 1. Казахский фольклор. -Алмата, Наука, 1968, С.233.
4. Уйгур халик егиз ижадийити. -Апмута, Наука. 1983, –Б.157.
5. Башкорт халык ижады. Риуайаттэр, легендалар. –Офо.: Бошкортстан китап нашриете, 1980, –Б.25.
6. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсаков Б., Сафаров О. Узбек халқ оғизаки поэтик ижоди. - Тошкент: Укитувчи, 1990. –Б. топонимлик ривоятлари.: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. –Тошкент, 2002. –Б.3.